

TOTALITARIZMI – VPRAŠANJA IN IZZIVI

OB DVAJSETLETNICI PADCA ŽELEZNE ZAVESE V EVROPI

Zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta
9. novembra 2009 v Ljubljani

Študijski center za narodno spravo
Ljubljana, 2009

TOTALITARIZMI – VPRAŠANJA IN IZZIVI
OB DVAJSETLETNICI PADCA ŽELEZNE ZAVESE V EVROPI
Zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta 9. novembra 2009 v Ljubljani

Uredila: dr. Mateja Čoh

Založil in izdal: Študijski center za narodno spravo
Ljubljana, 2009

Lektoriranje in prevajanje: Ksenija in Danaja Pečnik

Oblikovanje: Studio Design Demšar, d. o. o., Škofja Loka

Tisk: Tiskarna PRESENT, d. o. o.

Naklada: 750 izvodov

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)«19«(082)
323.28(497.4)«19«(082)

TOTALITARIZMI - vprašanja in izzivi : ob dvajsetletnici padca železne zavese v Evropi : zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta, 9. novembra 2009 v Ljubljani / [uredila Mateja Čoh ; prevajanje Ksenija in Danaja Pečnik]. - Ljubljana : Študijski center za narodno spravo, 2009

ISBN 978-961-92574-3-2
1. Čoh, Mateja
249116416

KAZALO

Uvodna beseda 5

Program posveta 7

Pozdravni nagovori 8

Jože Dežman, direktor Muzeja novejše zgodovine Slovenije 8

Mag. Andreja Valič, direktorica Študijskega centra za narodno spravo 9

Prof. dr. Lovro Šturm, bivši minister za pravosodje in bivši predsednik Sveta EU 13

Nikolai Tolstoy: Reševanje slovenskih civilistov v Avstriji leta 1945 17

Dr. Tamara Griesser Pečar: Generalni register pojavov in žrtev totalitarizma 33

Dr. Jernej Letnar Černič: Iskanje normativnih odgovorov na totalitaristična hudodelstva 46

Dr. Damjan Hančič: Oris revolucionarnega nasilja na Kamniškem v letih 1941-1945 58

Mag. Renato Podbersič: Revolucionarno nasilje na Primorskem 70

Andrej Zorko: Mobilizacija v nemško vojsko 83

Pavel Jamnik: Zavedanje zločina 95

Dr. Mateja Čoh: »Bande« – teroristične skupine ali provokacija Udbe? 113

Dr. Milko Mikola: Izgoni prebivalstva iz kraja bivanja v Sloveniji v letih 1947–1949 126

Mag. Andreja Valič: Zgodovina za prihodnost 141

Mag. Monika Kokalj Kočevar: Pričevalci druge svetovne vojne 154

Jože Dežman: Slovensko kratko dvajseto stoletje 164

Razprava 177

Seznam virov in literature 186

Intervjuji z grofom Nikolaiem Tolstoyem 194

Bernard Nežmah: Grof Nikolaj Tolstoj, zgodovinar, ki je tesno povezan s slovensko travmo 194

Uroš Škerl Kramberger: Britanska vlada bi se morala opravičiti za izdajo domobrancev 202

Biserka Karneža Cerjak: Tito je bil bolj krut kot Stalin 211

Predstavitev Študijskega centra za narodno spravo 218

Resolucija Evropskega parlamenta z dne 2. aprila 2009 o evropski zavesti in totalitarizmu 220

UVODNA BESEDA

Pred nami je zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta ***Totalitarizmi – vprašanja in izzivi***, ***Ob dvajsetletnici padca železne zavese v Evropi***. Posvet sta organizirala Študijski center za narodno spravo in Muzej novejše zgodovine Slovenije 9. novembra 2009, torej na dan, ko je med množičnim zborovanjem pred dvajsetimi leti padel berlinski zid. Ta dogodek je simboliziral tudi padec komunističnih sistemov v Vzhodni in Srednji Evropi, ki mu je kmalu sledil. S posvetom sta organizatorja želela obeležiti spomin na te dogodke ter s prispevki referentov opozoriti na neraziskane probleme oziroma vsebine iz slovenske polpretekle zgodovine, predvsem glede značilnosti treh totalitarnih sistemov na Slovenskem v 20. stoletju.

Osrednji gost posveta je bil britanski zgodovinar grof Nikolai Tolstoy, ki je govoril o usodi civilistov in domobrancev, ki so se ob koncu vojne znašli na avstrijskem Koroškem in so bili vrnjeni v Jugoslavijo. V prispevku, ki je objavljen v tem zborniku, Tolstoy opisuje dogajanje konec maja in v začetku junija 1945 v vetrinjskem taborišču, predstavi vlogo Harolda Macmillana, poveljnika zavezniških vojaških sil v Sredozemlju feldmaršala Harolda Alexandra in vojaških poveljnikov britanskih enot (5. korpusa in 8. armade).

Dr. Tamara Griesser Pečar v prispevku predstavi temeljne značilnosti totalitarne države in oblasti ter skupne značilnosti totalitarnih sistemov. Poudarja, da je treba totalitarne pojave in sisteme ocenjevati po enakih kriterijih. Dr. Jernej Letnar Černič razmišlja o prizadevanjih v iskanju odgovorov na komunistična totalitaristična hudodelstva, saj lahko po njegovem mnenju to krepi družbeno zavest ter moralno in pravno odgovornost, in sicer z namenom, da se hudodelstva zoper človečnost ne bodo nikoli več ponovila. Dr. Damjan Hančič izpostavi temeljne značilnosti revolucionarnega nasilja na Kamniškem med drugo svetovno vojno ter opozarja na njegove žrtve, tudi na žrtve povojnih pobojev. Mag. Renato Podbersič predstavi temeljne značilnosti revolucionarnega nasilja na širšem goriškem območju v času druge svetovne vojne, Andrej Zorko pa v svojem prispevku predstavi v nemško vojsko mobilizirane Slovence, ki so bili, kot ugotavlja avtor, žrtve dveh totalitarnih sistemov, nacionalsocializma in komunizma.

Pavel Jamnik kronološko predstavi dileme policije, tožilstva in preiskovalnega sodnika ob prvih kazenskih ovadbah glede povojnih pobojev in prikritih grobišč ter opozarja na problematiko arhivskih virov. Dr. Mateja Čoh piše o nastanku, organizaciji in delovanju ilegalnih skupin, t. i. band oziroma križarjev, ki jih je Komunistična partija povezovala z delovanjem slovenske vojaške in politične emigracije v begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji. Dr. Milko Mikola v prispevku predstavi problematiko množičnih izgonov prebivalstva po koncu druge svetovne vojne v Sloveniji, in sicer iz obmejnega pasu z Avstrijo na Kočevsko spomladi 1947 ter iz prekmurske vasi Petišovci decembra 1948 in aprila 1949.

Mag. Andreja Valič v prispevku razmišlja o slovenski izkušnji s totalitarnimi sistemi in spravnem procesu. Po njenem mnenju je v tem procesu najpomembnejše ustvarjanje nove kulturne klime, pri čemer poudarja osrednjo vlogo ideološko razbremenjenega zgodovinopisja, predvsem v izobraževalnem procesu. Mag. Monika Kokalj Kočevar predstavi vlogo in pomen t. i. ustne zgodovine (angl. *oral history*) oziroma zbiranja osebnih pričevanj udeležencev druge svetovne vojne. S konkretnimi primeri ponazori večplastnost dogodkov v času vojne in opozori na zapleten odnos med pričevalci in osebami, ki vodijo intervjuje. Jože Dežman opozori na sedemdesetletno izkušnjo Slovenije s tremi totalitarnimi sistemi, fašizmom, nacionalsocializmom in,

kot ga imenuje, titoizmom ter na poledice tega dogajanja. Po njegovem mnenju soočanje z zločinsko preteklostjo v Sloveniji poteka z razpadom številnih tabujev.

V zborniku objavljamo tudi razpravo ter tri intervjuje, ki so jih z grofom Nikolaiem Tolstoyem naredili Bernard Nežmah za *Mladino*, Uroš Škerl Kramberger za *Dnevnik* in Biserka Karneža Cerjak za *Reporter*; v tekste lektorsko nismo posegali. Na kratko predstavljamo delovanje Študijskega centra za narodno spravo ter objavljamo Resolucijo o evropski zavesti in totalitarizmu, ki jo je sprejel Evropski parlament 2. aprila 2009. V njej je obsodil vse zločine proti človeštvu in množične kršitve človekovih pravic, ki so jih zagrešili vsi totalitarni in avtoritarni sistemi, ter se zavzel za spoštovanje človekovega dostojanstva, svobode, demokracije, enakosti, načel pravne države in za spoštovanje človekovih pravic.

Ljubljana, november 2009 dr. Mateja Čoh

Muzej novejše zgodovine Slovenije
National Museum of Contemporary History

scnr

Študijski center za narodno spravo in Muzej novejše zgodovine Slovenije
vabita na mednarodni znanstveni posvet

TOTALITARIZMI - VPRAŠANJA IN IZZIVI

ob dvajsetletnici padca železne zavese v Evropi

Posvet bo 9. novembra 2009
v Viteški dvorani Muzeja novejše zgodovine Slovenije, Celovška 23, 1000 Ljubljana, Slovenija.

PROGRAM:

8.45 - 9.00	Prihod udeležencev in izjave za medije
9.00 - 9.30	Pozdravni nagovori z uvodnimi referati **Jože Dežman**, direktor Muzeja novejše zgodovine Slovenije **Mag. Andreja Valič**, direktorica Študijskega centra za narodno spravo **Prof. dr. Lovro Šturm**, bivši minister za pravosodje in bivši predsednik Sveta EU
9.30- 10.30	British extradition of Slovenes in 1945: Dire Necessity or Conspiracy? Razgovor z grofom **Nikolajem Tolstoyem**. Pogovor bo v angleščini.
10. 30 - 10.45	Odmor
10.45 - 12.00	Moderator: **dr. Matija Ogrin** **Dr. Tamara Griesser-Pečar:** Register totalitarnih režimov in pojavov v Sloveniji **Dr. Jernej Letnar Černič:** Iskanje normativnih odgovorov na totalitaristična hudodelstva **Dr. Damjan Hančič:** Oris revolucionarnega nasilja na Kamniškem v letih 1941-1945 **Mag. Renato Podbersič:** Revolucionarno nasilje na Primorskem **Andrej Zorko:** Mobilizacija v nemško vojsko
12.00 - 12.30	Razprava
12.30 - 13.30	Kosilo, pogostitev v Muzeju novejše zgodovine Slovenije
13.30 - 14.15	Moderator: **dr. Vasko Simoniti** **Pavel Jamnik:** Zavedanje zločina **Dr. Mateja Čoh:** "Bande" - teroristične skupine ali provokacija Udbe? **Dr. Milko Mikola:** Izgoni prebivalstva iz kraja bivanja v Sloveniji v obdobju 1947-1949
14.15 - 14.30	Razprava
14.30 - 14.45	Odmor
14.45 - 15.30	Moderator: **dr. Vasko Simoniti** **Mag. Andreja Valič:** Zgodovina za prihodnost **Mag. Monika Kokalj Kočevar:** Življenjske zgodbe druge svetovne vojne **Jože Dežman:** Razpad tabujev in tranzicijska pravičnost v Sloveniji
15.30	Razprava

POZDRAVNI NAGOVORI

Jože Dežman,
direktor Muzeja novejše zgodovine Slovenije

Gospe in gospodje, ekscelence, spoštovani gospod Tolstoj!

V skupnem projektu Študijskega centra za narodno spravo in Muzeja novejše zgodovine Slovenije se srečujemo ob 20-letnici padca železne zavese. Naslov Totalitarizmi – vprašanja in izzivi, je seveda povezan z dogodki, o katerih se pogovarjamo. Na razstavi v našem muzeju, posvečeni dvajsetletnici ustanovitve prvih slovenskih demokratičnih političnih strank po drugi svetovni vojni, se srečujemo s slovensko različico predelave železne zavese in podiranja zidov. Verjamem, da je ta slovenska umestitev v evropski prostor še kako potrebna, ker tako kot za čas temne strani meseca tudi za svetlejšo stran slovenske tranzicije opažamo, da je v mednarodnem prostoru razmeroma zanemarjena, neznana. Vprašanja, ki se jih bomo lotevali skozi današnji dan, skozi pripravo knjižne izdaje prispevkov in razpravo o njih, ki jih bomo oblikovali z nadaljnjimi aktivnostmi, so tista, ki nas umeščajo v temeljne trende slovenskega in evropskega samospraševanja in kritike totalitarnih režimov. Priložnosti za pogovor bo še dovolj in prosim za pozdravno besedo mag. Andrejo Valič, direktorico Študijskega centra za narodno spravo.

Asist. mag. Andreja Valič, direktorica Študijskega centra za narodno spravo

Spoštovane gospe, spoštovani gospodje, visoki gostje,

lepo pozdravljeni na mednarodnem znanstvenem posvetu, ki ga organizirata Študijski center za narodno spravo in Muzej novejše zgodovine Slovenije. Posvet smo naslovili Totalitarizmi – vprašanja in izzivi, s podnaslovom Ob dvajsetletnici padca železne zavese v Evropi. Dan posveta nikakor ni bil izbran naključno. V prvih novembrskih dneh so se v preteklosti zgodili prelomni dogodki, ki so daljnosežno vplivali na svetovno, evropsko in slovensko zgodovino.

V prvih novembrskih dneh oziroma po ruskem koledarju oktobrskih se je leta 1917 začela t. i. oktobrska revolucija, ki je vodila v enega največjih in najhujših eksperimentov v človeški zgodovini, ustvarjanje komunističnega »*raja*«, »*kraljestva svobode*«, kot je Engels označil cilj komunistov,[1] ustvarjanje novega človeka in nove družbe, »*krasnega novega sveta*«, pri tem pa je brezobzirno teptala človekove pravice, povzročala nesluteno gorje stotinam milijonov ljudi in puščala za sabo smrt, lakoto, revščino, opustošenje v naravi in v ljudeh.

Na današnji dan pred enainsedemdesetimi leti se je v nacistični Nemčiji s »*kristalno nočjo*« začel odkrit pogrom nad Judi. Sramotenje Judov, uničevanje judovskega premoženja, nekaj desetin pobitih in nekaj deset tisoč aretiranih Judov je nakazovalo t. i. »*končno rešitev*«, ki je leta 1942 eskalirala v holokavst – načrtno in sistematično uničenje Judov. Nacistični totalitarni stroj je s holokavstom zagrešil najhujšo kršitev človekovih pravic.

Na današnji dan pred dvajsetimi leti smo z zadržanim dihom spremljali prizore iz razdeljenega Berlina, ki je simboliziral razdeljeni narod in razdeljeno Evropo. Na eni strani zidu demokracija: politični pluralizem, svobodne volitve, ekonomska in družbena avtonomija, pravna država, spoštovanje posameznika in njegovih pravic ter svoboščin, močna civilna družba. Na drugi strani zidu: močna, vseobsegajoča komunistična država, ena sama partija, ideološki monopol, nadzor nad zasebnim življenjem, velika moč tajnih političnih služb, vojske in policije, podrejenih vladajoči eliti. Berlinski zid je padel, vedno bolj jasno pa postaja dejstvo, da je ostal zid v glavah in srcih prevelikega števila ljudi, ki so bili desetletja ujeti v totalitarizmih. Posledice se kažejo v poškodovanosti mentalitet, ki imajo težave z zaznavanjem in priznavanjem občečloveških vrednot, kot so človekove pravice, demokracija, svoboda, solidarnost. Naj svojo trditev ilustriram z raziskavo javnega mnenja v postkomunističnih državah, objavljeno v začetku novembra 2009 na spletni strani časopisa The Economist, po kateri se javno navdušenje za demokracijo in kapitalizem zmanjšuje v mnogih nekdanjih komunističnih državah: »*Padec berlinskega zidu novembra 1989 je zaznamoval začetek konca komunizma v Evropi in za mnoge prihod nove demokratične ere. Dve desetletji kasneje pa je navdušenje za demokracijo in kapitalizem vzhodno od nekdanje železne zavese precej manjše. Pričakovanja so bila velika in tranzicija se odvija počasi.*
Še posebej v revnejših državah, kot sta Ukrajina in Litva, je podpora občutno padla, saj se demokratične spremembe dogajajo prepočasi. Prepričanje, da so spremembe koristile predvsem poslovnim in političnim elitam veliko bolj kot navadnim ljudem, je zelo razširjeno.«

[1] Dr. Igor Grdina, Revizionizem – teorija s prakso, posvet Slovenske matice Revizija zgodovine, 23. 9. 2009, neobjavljeni prispevek.

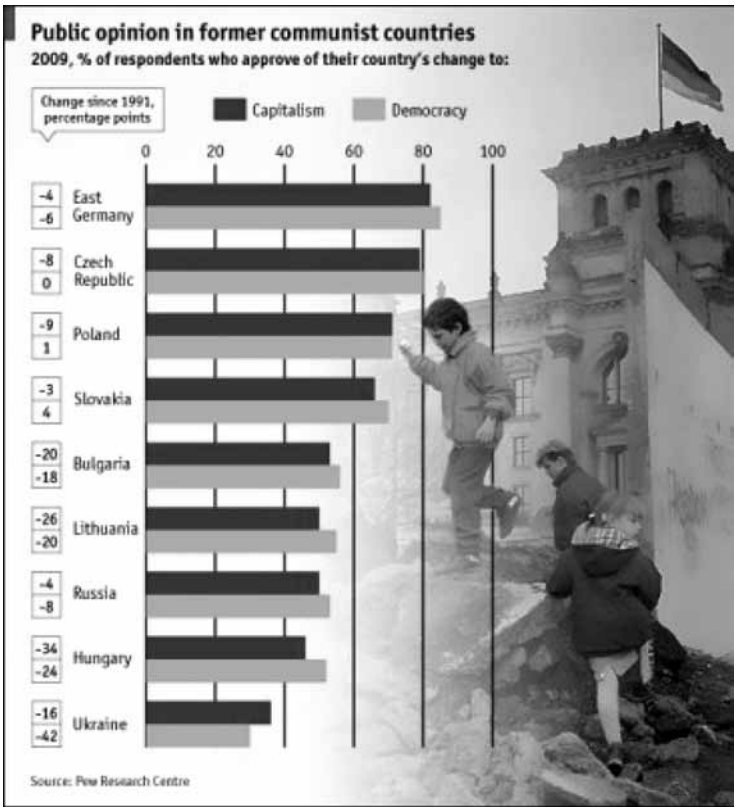

Vir: *The Economist*.[2]

Nahajamo se pred usodno dilemo: kako naprej? Se *»krasni novi svet«* lahko še kdaj ponovi? Težko bi trdili, da svet, zgrožen nad grozljivo kataklizmo prve in druge svetovne vojne ter posledicami totalitarnih in avtokratskih režimov, še zlasti pa po letu 1948, ko je bila sprejeta Splošna deklaracija človekovih pravic, ni vse več pozornosti namenjal krepitvi kulture človekovih pravic in občutljivosti na njene kršitve. V različnih institucijah in na različnih nivojih je bila sprejeta cela vrsta deklaracij, resolucij, programov, priporočil. Mnogo besed se je prelilo v dejanja, ki lahko služijo kot zgled človečnosti in sočutja. Človeško sočutje pa je tisto, česar nam ne samo v slovenskem prostoru mnogokrat primanjkuje, ko govorimo o strahotah, ki smo si jih zadali v preteklosti. Travme preteklosti so še kako žive in boleče. Brez njihovega ozdravljenja ne bo uspešne prihodnosti. Evropa se vse bolj zaveda tega dejstva, še zlasti po vstopu novih članic v Evropsko unijo leta 2004. Padec železne zavese pred dvajsetimi leti, še bolj pa vključitev nekdanjih komunističnih držav v Evropsko unijo, je botroval soočenju s tragično preteklostjo, ki je ni mogoče zanikati. Spoznanju, da Zahodna Evropa slabo razume in pozna trpljenje Srednje in Vzhodne Evrope v času komunizma, je sledilo mnogo novih korakov na poti evropskega soočanja z dediščino totalitarnih in avtoritarnih režimov.

Za uspešnost spravnega procesa oziroma procesa tranzicijske pravičnosti so ključnega pomena številni premiki na področju politike, prava, izobraževanja, zgodovinopisja, pa tudi na področjih, ki zadevajo zasebno življenje vsakega posameznika. Pri tem imam v mislih krepitev strpnosti in kulture medsebojnega odpuščanja.

[2] http://www.economist.com/daily/chartgallery/displaystory.cfm?story_id=14792427, 4. 11. 2009.

Naj v svojem uvodnem prispevku na kratko omenim politični vidik spravnega procesa v okviru Evropske unije, ki se še posebej krepi in poglablja v zadnjih dveh letih. Izpostavila bom le najbolj pomembne korake, med katere sodijo:

- **Resolucija 1096** o ukrepih za odpravo zapuščine bivših komunističnih totalitarnih režimov, sprejeta v Svetu Evrope leta 1996;
- **Resolucija 1481** o potrebi po mednarodni obsodbi zločinov totalitarnih komunističnih režimov, sprejeta v Svetu Evrope januarja 2006. V tej resoluciji Parlamentarna skupščina Sveta Evrope obžaluje nizko *»javno ozaveščenost o zločinih, ki so jih zagrešili totalitarni komunistični režimi«* ter izraža prepričanje, da *»je zavedanje zgodovine eden od predpogojev za to, da se v prihodnosti izognemo podobnim zločinom«*;
- **prva javna tribuna o zločinih totalitarnih režimov** 8. aprila 2008 v Bruslju, v sodelovanju slovenskega predsedstva EU skupaj z Evropsko komisijo;
- mednarodni zbornik ***Crimes comitted by Totalitarian Regimes****: reports and proceedings of the 8 April European Public Hearing on Crimes Committed by Totalitarian Regimes,* Slovenian Presidency of the Council of the European Union, Ljubljana 2008;
- **Praška deklaracija o evropski vesti in komunizmu**, sprejeta 3. junija 2008 v senatu češkega parlamenta;
- **program** Evropske komisije ***Evropa za državljane***, v okviru katerega Evropska komisija finančno podpira projekte, ki so namenjeni ohranjanju spominskih mest in arhivov ter počastitvi žrtev nacizma in komunizma;
- dvajsetletnica demokratičnih sprememb v Srednji in Vzhodni Evropi je komunikacijska prioriteta Evropske komisije, Evropskega parlamenta in Sveta Evrope za leto 2009;
- **druga javna tribuna o zločinih totalitarnih režimov** 18. marca 2009 v Bruslju, v sodelovanju češkega predsedstva EU skupaj z Evropsko komisijo;
- **Resolucija o evropski zavesti in totalitarizmu**, sprejeta z veliko večino glasov v evropskem parlamentu 2. aprila 2009. Med razlogi za sprejem resolucije je izpostavljen konsenz zgodovinarjev, da zgodovinskih dejstev ni mogoče razlagati povsem objektivno in ne obstajajo objektivna zgodovinska poročila; da napačne razlage zgodovine spodbujajo politike izključevanja in napeljujejo k sovraštvu in rasizmu, da je potrebno počastiti žrtve, obsoditi storilce in položiti temelje za spravo, ki bo temeljila na resnici in spominu. Poslanci Evropskega parlamenta so izpostavili dejstvo, da je z vidika žrtev vseeno, kateri režim jih je iz kakršnega koli razloga prikrajšal za svobodo, jih mučil ali ubijal;
- **Resolucija Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi o ponovni združitvi razdeljene Evrope,** sprejeta na zasedanju Generalne skupščine OVSE v Vilniusu od 29. do 3. julija 2009;
- **Evropska platforma spomina in vesti**, povezava strokovnih inštitucij v okviru Evropske unije. S svojim delovanjem naj bi prispevala k okrepljeni zavesti o evropski preteklosti. Spodbujala naj bi poglobljene razprave o vzrokih in posledicah totalitarnih režimov, pa tudi vrednotah evropske civilizacije. Med njene prioritete sodijo izobraževalni projekti in nastanek skupnega evropskega dokumentacijskega, spominskega in muzejskega centra;
- Evropska komisija bo po besedah svojega podpredsednika, Jacquesa Barrota, naslednje leto obravnavala nacionalna poročila o spravnih procesih v sedemindvajsetih državah čla-

nicah Evropske unije in pripravila **posebno poročilo Evropske komisije** ter s tem sprožila **široko javno razpravo.**

Dvajsetletnica padca komunističnih režimov v Srednji in Vzhodni Evropi tudi slovenski prostor vabi k temeljnemu premisleku o naravi režima, v katerem smo živeli po letu 1945 in za katerega nekateri trdijo, da po letu 1953 ni bil več totalitarni oziroma je bila njegova totalitarna narava v primerjavi s tistimi bolj vzhodno od nas, milejša.

V prid današnjega znanstvenega posveta govori tudi dejstvo, da v slovenskem prostoru manjkajo temeljne in primerjalne raziskave o totalitarnih režimih, še zlasti o komunizmu. Kolikor smo uspeli ugotoviti, je bil do sedaj recimo opravljen samo en temeljni raziskovalni projekt iz časa komunizma. Pomembno delo so nedvomno opravile Pučnikova parlamentarna komisija, vladna komisija za popravo krivic in vladna komisija za reševanje vprašanj prikritih grobišč.

Študijski center za narodno spravo izvaja dva temeljna raziskovalna projekta: o revolucionarnem nasilju v Sloveniji v letih 1941–1945 ter o nasilju komunističnega totalitarizma v Sloveniji 1941–1990. Največ pozornosti namenjamo obdobju takoj po koncu vojne, za katerega so bile značilne sistemske in najhujše oblike kršenja temeljnih človekovih pravic in svoboščin (npr. množični in posamični izvensodni poboji, koncentracijska in delovna taborišča, množični politični in montirani procesi, izgoni prebivalstva iz kraja bivanja, preganjanja verskih skupnosti).

Naj končam z upanjem, da pomeni današnji mednarodni znanstveni posvet začetek neke nove poti v soočanju Slovencev s svojo preteklostjo. Dogajanja ob odkritju v Hudi Jami, sprejemanju resolucij Evropskega parlamenta in OVSE, poimenovanju Titove ceste v Ljubljani, obeleževanju spomina na žrtve vseh totalitarnih režimov, sprejemanju t. i. vojnih zakonov nas utrjujejo v prepričanju, da se je treba upreti govoričenju o »*zgodovinskem revizionizmu*« in »*kulturi pozabljanja*« – pozabljanja tragične preteklosti Slovenije in Evrope, pozabljanja tistih, ki so dejavno nasprotovali totalitarni vladavini in ki bi morali zaradi svoje požrtvovalnosti, zvestobe idealom, časti in poguma imeti mesto v naši zavesti kot junaki totalitarne dobe, ki naj se nikoli več ne ponovi. Kot je dejal George Santayana: »*Tisti, ki pozabijo preteklost, so obsojeni na njeno ponavljanje.*«

Prof. dr. Lovro Šturm,
bivši minister za pravosodje in bivši predsednik Sveta EU

Zahvaljujem se za povabilo organizatorjem tega pomembnega mednarodnega srečanja in vse spoštovane navzoče najlepše pozdravljam.

Slovenija je edina država v Evropi, ki je doživela vse tri tako značilne totalitarne režime 20. stoletja. Res, da je zadnji, se pravi komunistični, trajal najdlje časa in njegove posledice čutimo tudi še dandanes, kajti prehod iz sistema, ki ne pozna svobode, v sistem, ki zagotavlja svobodo, je težak in dolgotrajen. Vendar ni mogoče dvomiti, da bo tudi ta tranzicija izvedena tako, kot mora biti za vzpostavitev svobodne demokratične družbe. Je pa res, da se to čez noč ne more zgoditi. V Sloveniji kot tudi v drugih državah Vzhodne Evrope je bil ta prehod postopen, čeprav se je končno zgodil kot posledica dejanja, ki se ga dandanes spominjamo, to je padca železne zavese s simbolnim porušenjem berlinskega zidu. Ta dogodek je bil takrat ključen in je bistveno vplival na nadaljnji proces preobrazbe političnih sistemov v Vzhodni Evropi in tudi v nekdanji Jugoslaviji in v Sloveniji.

Slišali smo že doslej, da današnji datum meseca novembra nosi neko zgodovinsko reminiscenco, ne samo na dogodke, povezane z rušenjem berlinskega zidu, temveč tudi s t. i. kristalno nočjo pa tudi z začetkom oktobrske revolucije; res, neko vrsto simboličnosti najdemo v tem datumu.

V Sloveniji je bila prva državna institucija, ki se je resno in odgovorno soočila z vprašanjem opredelitve do nekdanjega totalitarnega komunističnega sistema, iz vrst pravosodja – to je bilo Ustavno sodišče. V številnih zelo pomembnih ustavno-sodnih odločitvah, ki so bile sprejete v času od 1992 do 1998, je Ustavno sodišče opisalo značilne karakteristike nekdanjega nedemokratičnega enopartijskega in totalitarnega režima in hkrati opredelilo bistvene komponente svobodne demokratične družbe, povedalo je, kaj definira svobodno demokratično družbo. Te odločitve so zelo pomembne in še vedno služijo kot temelj za vsakršno opredeljevanje v teh pogledih. Nenazadnje je bilo Ustavno sodišče tudi prvi in zaenkrat še vedno edini državni organ, ki je v svojih lastnih prostorih postavil tudi simbolično spominsko obeležje žrtvam komunizma po letu 1945. Ustavno sodišče se namreč nahaja v Plečnikovi palači nekdanje gospodarske zbornice in tam je leta 1997 postavilo svečano spominsko obeležje vsem tistim članom nekdanje trgovinske zbornice, ki so v komunističnem režimu izgubili svojo svobodo, svoje premoženje ali svoje življenje. S temi tremi definicijami so podane tudi najhujše kršitve ne samo človekovih pravic, ampak tudi temeljnih svoboščin v nekdanjem sistemu.

Ko dandanes pogosto in na veliko govorimo o človekovih pravicah, včasih pozabljamo na vidik temeljnih svoboščin. Temeljne svoboščine so zelo pomembne in njihovo zagotavljanje je predpogoj za razvoj svobodne demokratične družbe. V vladnem mandatu 2004–2008 smo si prizadevali, da okrepimo prizadevanja za razvoj svobodne demokratične družbe in da skušamo pospešiti vse procese, ki omogočajo tudi uresničevanje omenjenih opredelitev in stališč Ustavnega sodišča Slovenije. Če povzamem samo nekaj bistvenih značilnosti, najprej na nacionalnem področju. V tem času je začela zelo intenzivno ponovno delovati komisija za popravo krivic, ki je bila resda vzpostavljena že pred tem, vendar je imela številne težave, zlasti na začetku, potem pa je zelo počasi reševala vloge, ki so se kopičile pred njo. V tem mandatu smo bistveno pospešili reševanje vlog, tako da je dandanes od vlog, ki so bile vložene na podlagi predpisov, ki omogočajo popravo krivic, že več kot devetindvajset tisoč rešenih. Prizadeva-

li smo si tudi pospešiti procese denacionalizacije. V letu 2007, na dan človekovih pravic 10. decembra, je vlada organizirala osrednjo državno proslavo, s katero smo počastili politične zapornike v nekdanji državi. Ta proslava je bila povezana s tem, kar so zgodovinarji našli v arhivih Ministrstva za pravosodje. V arhivih Ministrstva za pravosodje so namreč odkrili evidenco in kartoteke političnih zapornikov po letu 1945, ki so bile do takrat nekje založene oz. skrite med omarami in spisi. Pri natančnem pregledu vsebine tega arhiva smo to našli in vso kartoteko predali tja, kamor sodi, v Arhiv Republike Slovenije.

Vzporedno so potekala tudi prizadevanja in aktivnosti na mednarodnem področju, zlasti v okviru Evropske unije. Takrat smo se že pripravljali na predsedovanje in smo zato tudi zelo aktivno sodelovali pri vseh vprašanjih, s katerimi se je ukvarjal Evropski svet, zlasti v sestavi ministrov za pravosodje. Takrat se je že pripravljala posebna resolucija oziroma okvirni sklep o prepovedi diskriminacije na podlagi rasnega razlikovanja. Seveda smo to podprli, so pa nekatere države opozarjale, da je potrebno pozornost posvetiti tudi oblikam diskriminacije, ki so nastale zaradi političnega prepričanja ali premoženja, pač diskriminacije, ki so se zgodile v drugi polovici prejšnjega stoletja, zlasti v državah, ki so bile pod komunističnim sistemom. Članice Evropske unije so prisluhnile tem opozorilom, ki so prišla najprej iz vrst baltskih držav, potem pa so se jim pridružile tudi druge vzhodnoevropske države in Slovenija se je temu priključila. Tako je bilo takrat v Evropskem svetu sprejeto načelno stališče, da je treba oblikovati ustrezen instrumentarij Evropske unije, ki bo posvetil posebno pozornost tudi žrtvam totalitarnih sistemov. Podoben proces je potekal tudi v Evropskem parlamentu, ta je pripeljal do sprejema znane resolucije Evropskega parlamenta, ki se je izrekel do vseh totalitarnih sistemov in drugih nedemokratičnih režimov v 20. stoletju na evropskih tleh.

V okviru Evropskega sveta je dozorelo spoznanje, to je bilo že v letu 2007, da je treba v sodelovanju z Evropsko komisijo pripraviti posebno javno tribuno, »*public hearing*«, na kateri bi razpravljali o posledicah komunističnega in drugih totalitarnih sistemov v širšem evropskem prostoru in da je treba za ta posvet pripraviti ustrezno gradivo. V letu 2008, v prvi polovici, je Slovenija predsedovala Evropskemu svetu. V okviru Ministrstva za pravosodje RS z dejavnim sodelovanjem njegovega sektorja za popravo krivic smo takrat v sodelovanju z Evropsko komisijo uspeli pripraviti to konferenco in gradivo zanjo. Želim poudariti, da je komisar za pravosodje, to je bil g. Jacques Barrot, izkazal razumevanje in pomoč za pripravo te konference. Z Evropsko unijo smo se dogovorili, da si stroške te konference delita Evropska komisija in Slovenija kot predsedujoča na pol, tako da Slovenija prevzame svojo polovico stroškov s tem, da natisne zbornik s tega posveta. Samo organizacijo posveta in vse druge stroške z njegovo izvedbo pa prevzame Evropska komisija in do odmevnega prvega posveta je prišlo 8. aprila leta 2008 v Bruslju. Do takrat zbornik še ni bil pripravljen. Na posvetu je bilo predstavljenih veliko zanimivih prispevkov, ki so jih številni udeleženci kasneje še dopolnili. V mesecih po posvetu smo vse te prispevke obdelali in uredili, za kar je kot glavni urednik poskrbel prof. dr. Peter Jambrek. Ob zaključku predsedovanja Slovenije Evropskemu svetu je tako prišlo do izdaje posebnega zbornika, ki je bil prvi take vrste in ki ima zdaj že nadaljevanja. Tudi posveti se nadaljujejo. Vendar je bila Slovenija prva, ki je dejansko uresničila izdajo zbornika.

Naj na koncu postrežem še z enim podatkom, spet se nanaša na Slovenijo, gre za osebe, ki so bile sodno rehabilitirane zaradi krivične obsodilne sodbe v montiranih političnih procesih, ki so bili navidezni sodni procesi po drugi svetovni vojni. Število teh v celoti rehabilitiranih obsojencev je v Sloveniji zdaj že več kot 3500. To je skupaj s številkami, ki sem jih prej navedel, pomemben dokaz, da Slovenija skuša v okviru možnosti, ki jih ima, na civiliziran način prispevati k popravi krivic nekdanjega totalitarnega sistema. Po drugi strani nam ti številčni podatki

pokažejo, da ni šlo za posamezne politično obarvane ekscese proti posameznikom, ampak za sistemsko in množično grobo kršenje človekovih pravic in temeljnih svoboščin v nekdanjem komunističnem sistemu.

Ob koncu mi dovolite opozoriti še na neko zanimivost. Zelo dobro se spominjam takratnega padca berlinskega zidu, spominjam se tudi dogodkov, ki so se hitro zatem zvrstili v drugih vzhodnih evropskih državah. V Sloveniji pa se je takrat zgodilo tudi nekaj, kar je bilo skoraj neopazno, vendar dandanes lahko ugotovimo, da je imelo zelo pomembne politično-ekonomske posledice. V Sloveniji je bila namreč lastnina takrat t. i. družbena lastnina in precejšno vlogo so imeli razni t. i. samoupravni organi v vseh proizvodnih organizacijah, v podjetjih, v tovarnah, vsepovsod. Bili so posebni organi, delavski sveti, organi samoupravne kontrole. Ti v prejšnjem sistemu niso zaživeli, ker so bili vsi pod vplivom partije. Vendar je nekdanja socialistična oblast v Sloveniji v zadnjih mesecih pred izvedbo volitev in pred postavitvijo novega demokratičnega sistema v Sloveniji, ki se je zgodil spomladi leta 1990, v obdobju po padcu berlinskega zidu, ko je bilo že definitivno jasno, da je z nekdanjim sistemom konec, v tedanji republiški skupščini v Sloveniji čez noč po tihem ukinila vse elemente tedanjega gospodarskega samoupravnega sistema. Če bi ostali v veljavi tudi po izvedenih volitvah in po vzpostavitvi večstrankarskega sistema, bi lahko presodili, kaj bi to pomenilo pri tranziciji lastnine, ko bi lahko pač elementi večstrankarskega sistema vplivali na to, da odločanje o teh prehodih ne bi bilo enostransko. No, to se ni zgodilo, vse to je bilo tako rekoč čez noč in bliskovito ukinjeno in je tudi pripeljalo do popolnoma sprevržene tranzicije lastnine v Sloveniji. Medtem ko so si nove pomladne stranke prizadevale in tudi omogočile osamosvojitev Slovenije in demokratizacijo družbe, je neopazno vzporedno potekala tranzicija ekonomske moči v roke predstavnikov prejšnjega režima. Posledice tega čutimo še danes.

Hvala lepa za pozornost.

Udeležence posveta so uvodoma pozdravili prof. dr. Lovro Šturm, mag. Andreja Valič in Jože Dežman (foto: Ivo Žajdela)

Udeleženci posveta (z leve proti desni): predstavnik bolgarskega Komiteja za odkrivanje in raziskovanje povezav bolgarskih državljanov s službo državne varnosti in obveščevalnimi službami Bolgarske narodne armade Todor Trifonov, litovski veleposlanik Rimutis Klevečka, grof Nikolai Tolstoy, britanski veleposlanik Andrew Page in dr. Tamara Griesser Pečar (foto: Damjan Hančič)